

TARTIŞMALI İLMÎ TOPLANTILAR DİZİSİ - 30

KUR'ÂN KURSLARINDA EĞİTİM, ÖĞRETİM ve VERİMLİLİK

Prof. Dr. Cahit BALTACI   Prof. Dr. Ziya KAZICI
Doç. Dr. Zeki ARSLANTÜRK   Yrd. Doç. Dr. Emin IŞIK
Dr. A. Hümeyra ARSLANTÜRK   Doç. Dr. Emin AY
Doç. Dr. H. Mahmut ÇAMDİBİ   Doç. Dr. M. Faruk BAYRAKTAR
Şükrü ÖZTÜRK   Dr. Vahdettin AKGÜN

İstanbul - 2000

TARİHÎ GELİŞİMİ İÇİNDE KUR'ÂN ÖĞRETİMİ

Yard. Doç. Dr. Emin IŞIK
M.Ü. İlahiyat Fakültesi
Öğretim Üyesi

Kitaplı dinlerin en büyüğü ve sonuncusu olan İslâmiyet'e göre, imanın temel şartlarından biri de kitaplara iman ilkesidir. Kitaba iman, onu okuyup anlamayı, her hususta onun emir ve yasaklarına uymayı ve uygulamayı da birlikte getirir. İslâm Dini'nin ne olduğunu veya ne olmadığını öğrenmek, ancak Kur'ân'ı düzgün okuyup, doğru anlamaya bağlıdır. Bundan dolayı Kur'ân, İslâmiyet ve müslümanlar açısından hayatî bir önem taşımaktadır.

Konuya girerken bir hususu önemle belirtmek gerekir ki, Kur'ân hem zihinlere, hem de kalblere hitap eden çift yönlü bir üslûb özelliğine sahiptir: Okuyanları bilgilendirmeyi, düşünce ve tefekkür bakımından geliştirmeyi hedef tuttuğu gibi, başta sevgi, şefkât ve merhamet olmak üzere duygu hayatı bakımından da geliştirmeyi hedef tutar. Bu itibarla tamamen bilgi ve düşünce ürünü olan nesir türü ile duyguları dile getiren şiir türünün bütün inceliklerini ve üslûp özelliklerini taşır. Kur'ân, kaynağı itibariyle ilâhî olduğu gibi, hiçbir kitaba, hattâ hiçbir din kitabına benzemeyen bu üslûb özelliğiyle de ilâhî bir kitap olarak temayüz eder. Onun bu çift yönlü özelliği âyet-i kerîmede şöyle dile gelir:

“Allah'ın, gönlünü İslâm'a açtığı kimse Rabbi tarafından ih-san edilen bir nûr üzerinde değil midir? Allah'ı anmaktan uzak kaldığı için kalbleri katılaştıranların vay haline! Böyleleri apaçık bir sapıklık içindeler. Allah, sözlerin en güzelini çift yönlü ve uyumlu bir kitap halinde indirmiştir. Ondan Rablerine saygılı

olanların tüyleri ürperir... Sonra tenleri de kalbleri de yumuşayıp, Allah'ın zikrine ısınmaya başlar. İşte bu Allah'ın hidâyetidir ki, ona, dilediğini iletir. Allah'ın şaşırttığını hidayete erdirecek hiçbir kimse yoktur."¹

Bir başka âyette ise "tilâvet" kelimesi tasrih edilerek şöyle buyrulur:

"Gerçekten mü'min olanlar şu kimseler ki, Allah anıldığı zaman onların yürekleri ürperir, kendilerine Allah'ın âyetleri tilâvet olunduğu zaman da imanları coşar, ziyadeleşir..."²

İşte bu çift yönlü özelliğin gereği olarak Kur'ân-ı Kerîm'in iki türlü okunuş şekli vardır: Bunlardan birincisi, genel olarak zihnî bir yaklaşımla Kur'ân âyetlerinin neler söylediğini anlamaya yönelik bir okuma şeklidir ki, buna *kıraet* adı verilir. Bunda sesli veya sessiz, tecvidli veya tecvidsiz gibi şartlar aranmaz. Sadece kelimelerin ve îrabın hatasız telaffuz edilmesi yeterli olur. Kur'ân'ın ikinci tür okunuş şekline *tilâvet* adı verilir ki, Ezân-ı Muhammedî'nin okunuşunda olduğu gibi, bunda edâ, sada, tecvid, tavır gibi kendine mahsus şartlar aranır. Ayrıca tilâvetin gerçek anlamda Kur'ân tilâveti olabilmesi için onun şarkı, türkü, gazel, uzun hava, mâni, ninni vs. bilinen mûsikî formlarından hiç birine benzememesi gerekir. Kaynağı ve üslubû gibi tilâvet şekli de Kur'ân'ın kendisine mahsus bir özellik taşıması gerekir. Kur'ân âyetlerine bakıldığı zaman bu iki okunuş şeklinden her birisinin ayrı ayrı emredilmiş olduğu açıkça görülür: "İkra' veya fakraû" şeklinde gelen ilâhî ifâdelerde genel anlamdaki düz okuma şeklinin emredildiği; "utlu, vetlû, yetlûne" gibi ilâhî ifâdelerde ise kendine mahsus tecvid ve edâ ile tilâvet olunması gereğine dikkat çekilir. Kur'ân'ın tilâvet şeklinde okunmasında, anlamanın ötesinde mânâyı kalbinde duymak ve rûhunda yaşatmak gibi bir etki de sözkonusudur. Hz. Peygamber öğle ve ikindi namazlarında sadece kıraet emrine uyup sessiz okurken, akşam, yatsı ve sabah namazlarında sesli ve etkileyici bir tavırla okuyup tilâvet emrini yerine getiriyordu.

Bilindiği gibi Hz. Peygamber'in görevi yalnızca ilâhî vahyi tebliğden ibaret değildi. Buna ilâveten Kur'ân'ı tâlim, yani onun bütün âyetlerini işâret ve delâletleriyle öğretmek, hükümlerini

1. Zümer 22, 23.

2. Enfal 2.

anlatmak ve hikmetle uygulamak, ayrıca Müslümanları, kötü alışkanlıklardan arındırıp ahlâken eğitmek de O'nun peygamberlik görevleri arasındaydı.³ Vahyin tebliği ile birlikte Kitab'ın, yani Kur'ân'ın öğretimi de O'nun omuzlarına yüklenmişti.

Müslümanlar arasındaki Kur'ân okuma ve okutma geleneği, Hz. Peygamber'in Kitabullah'ı talim hususunda bizzat gösterdiği gayret ve ihtimama dayanır. Gerçi onun asr-ı saâdetinde vahyin yazıyla tesbiti herşeyden daha önemli gibi görünüyordu. Ancak büyük çoğunluğu ile okuma yazması olmayan, bütün kültür değerlerini ötedenberi sözlü rivâyetlerle sürdürögelmiş ve bu konuda büyük bir alışkanlık kazanmış ümmîler için, sadece işitmek sûretiyle öğrenmek de çok büyük önem taşıyordu. Ümmîlik, halka Kur'ân öğretebilmek, onu her vesileyle çok çok okumaya bağlıydı. İşte Hz. Peygamber de böyle yaptı; her vesileyle ashabına bol bol Kur'ân okudu. Bize gelen hadis rivayetlerinden anlaşılacağı gibi, çoğu zaman hutbede yalnızca Kaf Sûresi'ni okudu. Her Ramazan ayında o güne kadar nâzil olmuş olan sûre ve âyetlerin tamamını Mescid'de cemaate karşı sesli olarak okuyup hatmediyordu. En son Ramazan ayında bu işi iki defa tekrar ettiğini de yine kaynaklardan öğreniyoruz.

Hz. Peygamber, yalnızca okumakla yetinmiyor, ashabı arasında güzel Kur'ân okuyanlara, özellikle Osman, Ebû Mûsa, Abdullah b. Mes'ud, Übey b. Kâ'b vs. kimselere Kur'ân okuyup öğretmeleri hususunda görevler veriyordu. Taşradan gelen ve Kur'ân öğrenmek isteyenlere Mescid'i açıyordu. Bazen sayıları üç yüzü bulan ve Ashab-ı suffe adı verilen bu insanlar, Mescid'de ve Mescid'in önündeki sofada yatıp kalkıyor, gece-gündüz Kur'ân okuyup öğreniyorlardı. İbadethanenin aynı zamanda bir dershâne olarak da kullanılması belki tarihte ilk defa bu boyutlara taşmış bulunuyordu. Mescidde günde beş defa kılınan namazlar zaten birer Kur'ân öğretim saatiydi. Özellikle cehrî kıraetin yapıldığı vakitler, Kur'ân'ı bizzat Hz. Peygamber'in ağzından işitip öğrenme fırsatını bağışlıyordu. Namaz içinde sakin bir ortamda dikkatle Kur'ân dinleyen her müslüman, pek çok sûre ve âyeti, bilhassa namazın olmazsa olmaz şartı sayılan "Fatiha Sûresi"ni böylece öğrenmiş oluyordu. Cehrî kıraetin asıl hedefi, mü'minlere Kur'ân öğretmekti. Yalnızca bilgilendirmeye yetinmeyip, onları sürekli olarak Kur'ân âyetlerinin telkininde tutmaktı...

3. Bkz. Bakara 129; Âl-i İmran 164; Cuma 2.

Hz. Peygamber ve O'ndan sonraki dört halife döneminde en önemli görevlerin verilmesinde ilk aranan şart, Kur'ân'ı okuyup anlamada sahip olunan maharetti. Hz. Ömer, vali olarak tayin ettiği Ebû Mûsa'l-Eş'âri'ye, gittiği yerde insanlara Kur'ân öğretmesini, bunu da Kur'ân'ın nâzil olduğu hicaz lehçesiyle talim etmesini emrediyordu. Ashab ve tâbiîn devirlerinde her müslümanın birinci derecede görevleri arasında Kur'ân okumayı öğrenmek ve öğretmek yer alıyordu. İslâm devletinin de başta gelen görevi, Kur'ân kültürünü yaymak ve yaşatmak için ne gerekiyorsa yapmaktı. Camiler ve mescitler bütün İslâm tarihi boyunca Kur'ân öğrenme merkezleri olmuşlardır. Özellikle cami imam ve müezzinleri aynı zamanda Kur'ân muallimleri olarak tarih boyunca önemli hizmetler vermişlerdir.

Büyük şehirlerdeki zengin aile çocuklarının özel durumları bir yana bırakılırsa, köylerde ve küçük kasabalarda Kur'ân öğretimi, zengin-fakir gözetilmeden bütün çocuklara hiçbir ücret talep edilmeden veriliyordu. Hali vakti yerinde olan aileler, çocukları elif cüzünü bitirip, amme cüzüne başlarken, amme cüzünün birinci çeyreğinde (Vedduha Sûresi), bir de sonunda isterlerse hoca efendiye birer münasip hediye verirlerdi. Bu hediye diye verilen şeyler genellikle kuru üzüm, leblebi, ceviz, badem, kuru incir vs. gibi kuru yemişlerden ibaretti. Bunlar cami odasına getirilir, diğer çocuklarla birlikte yenirdi. Nadiren hoca efendiye havlu, çorap, gömlek gibi şahsına mahsus hediyeler takdim edilirdi. Bu da herhangi bir ihtiyacı karşılamak için değil, sırf gönül almak amacıyla yapılırdı. Zaten köy imamları köylünün isteğiyle ve sözleşmeli olarak tutulurdu. Sene sonunda imama buğday, arpa ve zahire cinsinden topluca birşey ödenirdi. İmamla sözleşme yapılırken köyün çocuklarına Kur'ân öğretme işi de şart konuşulduğu için, köy imamlarına, çocuklara Kur'ân öğretmesiyle ilgili herhangi bir ilave ücret ödenmesi sözkonusu değildi. Zaten Kur'ân öğretmeyle ilgili bir ücret talebi de din açısından olduğu kadar, halk tarafından da makbul ve müteber bir davranış şekli sayılmazdı.

Din hizmetlerinin tamamı ibadet cinsinden hareketlerdi. İbadetin para ile yapılması ve bunun bir ticaret haline getirilmesi hiçbir devirde hoş karşılanacak şeyler değildi. İslâm tarihinin hiçbir döneminde cami imamları, Cumhuriyet Türkiye'sinde olduğu gibi, yalnızca namaz kıldırma görevlileri olarak vazife yapmamışlardır. Büyük şehirlerdeki zengin aile çocukları genellikle kendi konaklarında ders görürlerdi. Yine muhtemelen en yakındaki ca-

miin imam veya müezzini, veya başka bir tanıdık din adamı, konağa belli saatlerde gelmek sûretiyle ders verirdi. Bunun en güzel örneklerini sultan saraylarındaki şehzâdelere verilen derslerde görüyoruz: Yıldırım Bâyezid Han'ın şehzâdelere Emir Sultan'ın hocalık yaptığı rivâyetler arasındadır. Gerçi şehzâdeler, daha ileri öğrenimlerini de saraya gelen muallimlerden görüyorlardı. Ancak Kur'ân öğretimi o çocuklar için hazırlanan özel merasimlerle başlıyordu: Şöyle ki; çocuk dört yaş, dört ay, dört günlük olunca okumaya başlıyordu. Bu durum dört yüz kırk dört (444) şeklindeki bir formülle ifade ediliyordu.

Hayat şartları değişmedikçe kültür ve geleneklerde de herhangi bir değişme olmayacağı varsayımından hareketle denilebilir ki, Hz. Peygamber devrinden itibaren Kur'ân öğretimi çok yaygın olarak, başta imam, müezzin gibi din görevlileri olmak üzere, bilenlerin bilmeyenlere öğretmesi şeklinde amatör ve gönüllü faaliyetler halinde süregelmiştir. Osmanlı ülkesinde mahalle mekteplerinin açılması, Kur'ân öğretimi ve malûmât-ı diniyye derslerine ilaveten Türkçe okuma yazma öğretilmesi Tanzimat sonrasında görülen olaylardır. Gerçi Kanûnî Sultan Süleyman devrinde Avusturya elçisi olarak Türkiye'ye gelen Busbeq, Türkiye'de her köyde mutlaka bir mektep bulunduğunu söylüyor ise de, bunlar Kur'ân okumayı öğreten cami derslerinden ibarettir. Tabii ki, köy çocukları içinden hâfiz olmak veya din ilimlerinde derinleşmek isteyenlere de imkânlar sağlanıyordu: Onlar özel öğretime tâbî tutuluyor veya medreselere gönderiliyorlardı. Böylece isteyen herkes çok uzaklara gitmeden ve büyük masraflara mecbur bırakılmadan Kur'ân okumayı bulunduğu yerde öğreniyor, bilgisini arttırmak isteyenler de medreselere gidebiliyorlardı. Her müslümanın evinde bir Mushaf bulundurulur, gelinlik kızların çeyiz eşyası içinde mutlaka Mushaf'a yer verilirdi. Kur'ân okumayı bilenlerin sayısının çokluğuyla medrese mensuplarının sayısının azlığını birbirine karıştırmamak lâzımdır. Medrese mensuplarının mahdut olmasına karşılık, yüzünden Kur'ân okuyanların sayısı, bütün tarih boyunca birbiriyle kıyas kabul etmiyecek ölçüde farklı olmuştur.

Son söz olarak denilebilir ki, bir ülkede dindarlığın ölçüsü, o ülkede düzgün Kur'ân okuyanların sayısı ile doğru orantılıdır. İslâm kültürü demek, Kur'ân kültürü demektir.